

КРАЇНСЬКЕ МАЛЯРСТВО

МИКОЛА
САМОКИША

РУХ

УРАНИСЧЕ КУСТАЛЕН
ЛА РЕИНТУРЕ УРАНИСЧЕ

АН.САМОКНИТА
М.СА.К.У.С.А

КОУРН

У К Р А И Н С К А Я Ж И В О П И С Ь
U K R A I N I S C H E K U N S T M A L E R E I
L A P E I N T U R E U C R A I N I E N N E

Н. САМОКИША
М. САМОКУША^v

Р О У К И

У К Р А Ї Н С Ь К Е М А Л Я Р С Т В О

М. САМОКИША

Р У Х

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС ЦЬОГО ВИДАННЯ ВМІЩЕНО В „ЛІТОПИСУ УКРАЇНСЬКОГО ДРУКУ”,
„КАРТКОВОМУ РЕПЕРТУАРІ” ТА ІНШИХ ПОКАЖЧИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ

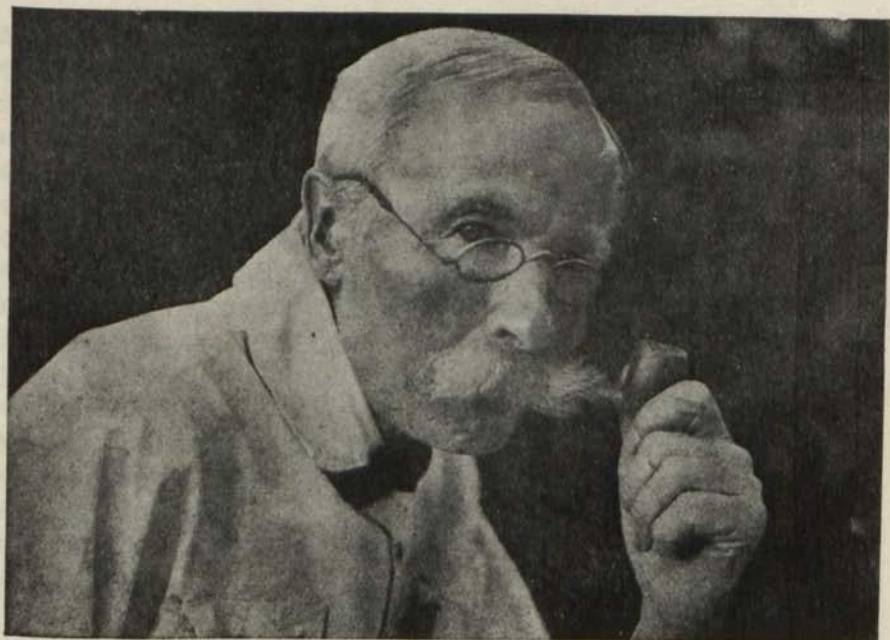
МОНОГРАФІЯ ПРОФ. М. БУРАЧЕКА
ПЕРЕДМОВА К. БУРЕВІЯ

КЛІШЕ ВИГОТОВЛЕНО В
ПЕРШІЙ ДРУКАРНІ ДЕРЖ.
ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ
ІМ. Г. ПЕТРОВСЬКОГО

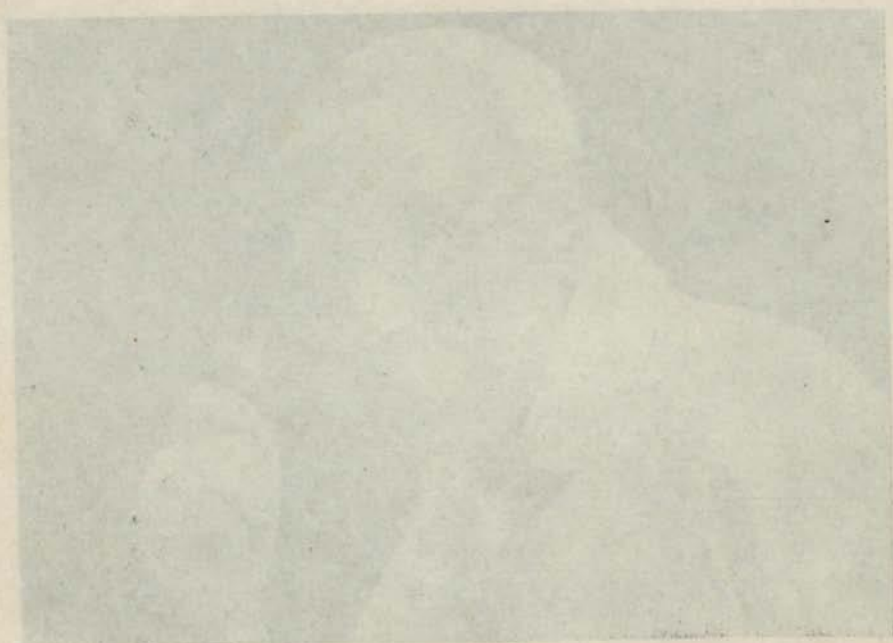
ХАРКІВ
ЛИПЕНЬ
1930

ДРУКУВАЛА ШКОЛА ФЗУ
ІМ. БАГІНСЬКОГО ТИРАЖЕМ
2000 ПРИМ., ЗАМ. № 2034
УКРГОЛОВЛІТ № 5485

92

Академік Микола Самокиша

Portrait of a woman

Portrait of a woman

Portrait of a woman

Portrait of a woman

П Е Р Е Д М О В А

Микола Семенович Самокиша — художник української старовини, блискучий ілюстратор, знаменитий анімаліст, „поет коней“ і найкращий баталіст України та Росії — майже увесь в історії, майже увесь у минулому. Не зважаючи на те, що художник ще й досі володіє своєю дивовижною працездатністю й дає нові речі високої мистецької вартості, не зважаючи навіть на те, що ми саме тепер сподіваємося від художника його найсильніших речей, його шедеврів, ми все ж таки підкреслюємо, що сьогодні підходити до його творів можна лише з однією мірою — історичною. М. С. Самокиша працював у певних соціально-політичних умовах, яко баталіст — виконував соціальне замовлення певних соціальних груп і залежав від них у своїй творчості — отже величезна частина художньої продукції М. Самокиші разом з тими соціальними групами й одійшла до історії; його художня школа, його тематика, п'ятдесят літ його праці й десять тисяч його малюнків — все це залишилося десь у дореволюційному періоді нашої історії.

Творчість М. С. Самокиші треба сприймати на тлі безрадісного й реакційного царювання Миколи II, — тільки тоді стане зрозумілим, чому наш художник не виправдав тих сподіванок, що покладали на його талант його критики, й „не прогрімів на увесь світ“. Ще 1904 року В. Русаков, один із критиків Самокишевої творчості, писав, що „как ни высоко ценят у нас Самокиша истинные знатоки искусства, все же он не оценен по достоинству. Будь Самокиш французский художник, — его имя гремело бы наверное на весь мир. Я, впрочем, убежден, — писав Русаков, — что, несмотря на редкую скромность художника, на его нелюбовь выдвигаться и заставлять говорить о себе, — это имя все же прогремит еще“¹.

¹ В. Русаков. „Н. С. Самокиш, художник-баталист и художник-иллюстратор“, „Новый Мир“, 1904, № 1.

І все ж таки це ім'я, славне й відоме на цілий світ, не прогрімало так, як сподівався Русаков, не запалило великих вогнищ у світовому мистецтві.

М. С. Самокиша не став нашим Детайлем. Чому? Та тому, що Самокиша був художником найреакційнішої епохи в світовій історії. І в цьому лежить величезна трагедія великого майстра, трагедія, можливо, не усвідомлена, не пережита.

Справа не в тому, що „ми,—як пише проф. М. Бурачек,—ставимося до „пози“, до „жесту“ зовсім по-іншому“, ніж французи, а в тому, що Детайль втілював у своїй творчості соціально-політичні мотиви, певні настрої своєї класи, прагнення французької буржуазії до реваншу. Він був захоплений тими ідеями, якими жило сучасне громадянство.

В унісон із цими настроями звучала творчість і другого французького баталіста—Мейсоньє. Що не кажіть, а блискучі пригоди Наполеонової армії—це досить вдячна тема для художника-баталіста! І лихо баталістові, коли його тема дрібніша за його таланти. В оцьому саме полягає трагедія М. С. Самокиші. Йому, прекрасному баталістові, довелося працювати на страшенно не популярному матеріалі. Цим матеріалом була жалюгідна армія жалюгідного царя Миколи II.

Найбільше число праць М. С. Самокиші припадає на дві війни: російсько-япанську і імперіалістичну війну 1914 року. Обидві ці війни не зажили слави не тільки в робітничо-селянських масах, а навіть і в інтелігентських колах. Малюнки й картини з історії цих двох воєн не могли захоплювати в нас широкі маси, не могли придбати серед нас такої популярності, щоб допомогла авторові „прогрімати на цілий світ“, бо все, що стосувалося воєн, армій і боїв, трудящим масам колишньої імперії цілком слушно здавалося чужим, казенним, непотрібним. Для трудящих мас колишньої імперії армія Миколи II тільки тоді була прекрасною, коли скидала свого царя з престолу.

І тільки той художник-баталіст, який зумів би зафіксувати численні війни Миколи II проти свого народу, тільки той художник спромігся б на такому матеріалі, як армія Миколи II, придбати собі всесвітньої слави й справді „прогрімати на цілий світ“. А для цього треба було стати революціонером.

М. С. Самокиша революціонером ніколи не був, а тому й не спромігся показати нам воєн Миколи II так, як сприймали їх народні маси.

Але ж М. С. Самокиша не був ніколи й російським патріотом, а тому, цілком природньо, не кинувся в обійми російського урапатріотизму й не принизив свого мистецтва „победоносною“ халтурою.

Український романтик, співець нашої старовини, що все життя марив про те, щоб працювати для „рідного мистецтва“, М. С. Самокиша холодно й спокійно підійшов до того матеріалу, який давали війни Миколи II, підійшов, „добру и злу внимая равнодушно“, щоб зафіксувати те, „чему свидетель в жизни был“. Відціля перевага форми над змістом у творах М. С. Самокиші, прекрасне оформлення беззмістових дрібниць, найретельніша й найдосконаліша робота над такими темами, що зовсім чужі художникові й ніяк не хвилюють його, і відціля ж захоплення не основною темою картини, а допоміжною — експресією руху, шаленим летом коней.

Коли пригадаєш його малюнки на українські теми, якими захоплювалося його романтичне серце, й порівняєш їх з післяреволюційними картинами М. С., з картинами, теж повними експресії, захоплення та революційного екстазу, то відчуваєш уже зовсім іншого художника, художника ширшої вдачі і глибших переживань.

І хочеться тоді вірити, що М. С. спроможеться закінчити задуманий цикл картин із історії України. І хочеться вірити, що ці роботи гідні будуть завітчати собою п'ятдесятилітню мистецьку працю знаменитого баталіста й надхненного співця української старовини.

Кость Буревій

Автопортрет

М И К О Л А С А М О К И Ш А

Колись по школах історію викладалося таким способом, що війни висвітлювалося як найпочесніші й героїчніші моменти з державного життя, а тому військові події й різні „героїчні“ перемоги здавалися найбільш вартими того, щоб їх „оспівувати“ в поезії, скульптурі та в малярстві, як приклади, як учинки, гідні всякого наслідування, як зразки „патріотизму“.

Таке мистецтво було в руках держави прекрасним агітаційним засобом.

Твори цього жанру траплялися у всі епохи, а малювали ці твори ті ж художники, що малювали портрети, картини, ікони, вивіски тощо. Але з часів „короля-сонця“ — Людовіка XIV, що провадив багато воєн, теми перемог, боїв і героїчних учинків відокремлюються в мистецтві, як окремі „батальні“ теми.

Найголоснішої слави серед баталістів зажили талановиті французькі художники ХІХв. — Невіль, Детайль, Мейсоньє.

У Росії, не зважаючи на великий попит з боку держави, художники неохоче бралися за батальні теми, і тому царат не раз звертався з замовленнями до закордонних митців (Орловський О., Верне, Доу, Горшельт). У Петербурзькій Академії Мистецтв був „клас баталистической живописи“, але він не міг похвалитися кількістю студентів, чи видатними керівниками, — професори Зауервайд та його учень Віллевальде були по-німецькому старанні, педантичні художники, представники сухого формального академізму і небагато могли дати своїм учням...

Видатний художник-баталіст Рубо, професор батальної класи після Віллевальде, був вихованець не російських художніх шкіл, а німецьких (Мюнхена). І тільки в особі М. С. Самокиші з мурів „класа баталистической живописи“ Петербурзька академія випустила талановитого, оригінального й своєрідного художника-баталіста.

Ще до виступу на арені художньої діяльності М. С. Самокиші, з'являлися в Росії поодинокі художники, що малювали батальні картини, як Дмитрієв - Оренбурзький, Ківшенко, Ковалевський та інші, але ні один з них не зв'язаний так міцно в нашій уяві з батальним мистецтвом, як М. Самокиша.

Люди старшого віку, зустрічаючи це ім'я по різних ілюстрованих журналах, під репродукціями з картин та рисунків, що завжди ілюстрували сценки з війни, чи сучасної нам, чи з історичних військових подій, звикли до прізвиська Самокиші, автора цих рисунків, повних руху, експресії, а також до тих чудово нарисованих коней, що сказано мчать своїх верхівців у саме пекло бойової небезпеки.

Є ще один славетний художник у російському малярстві, що теж не раз свого пензля присвячував війні. Це — В. В. Верещагін.

Він не давав окремих картин на теми війни, а давав їх цілими серіями (напр., турецька війна 1877-1878 рр.), але ці картини мали на меті не героїчний бік війни, а негативні риси війни й викликали в глядачів почуття жаху та огиди до такого жорстокого й ненормального явища в житті народів, як війна.

Ясно, що це — війнятковий „баталіст“, і коли б усі художники-баталісти малювали війну так, як Верещагін, то напевно всі „класы батальної живописи“ по всіх академіях мистецтв були б закриті. Але як не ставитися до війни, все ж треба визнати, що на війні бувають такі вчинки й події, що не можуть пройти поза увагою народніх мас і, як історичні факти, набувають особливого значіння не тільки перед лицем ученого-історика, а й перед лицем поета-художника, бо війна з її жахливими фактами, з ефектами кольоровими й ін. дає художникам надзвичайно багатий матеріал, надто спокусливий і різноманітний.

У грудні 1860 р. в селі Носівці, Ніженського повіту на Чернігівщині, у Семена Самокиші, поштового листоноші й селянина, що був одружений з простою козачкою, народився син Микола. Ніщо не вказувало на те, що Микола відірветься від рідного села і стане знаменитою людиною.

Носівка являла для маленького Миколи надто великий простір, за яким, у дитячій уяві, кінчався і світ. У Носівці все було ясно: батьківська хата, коло хати садок з велетенськими яблунями, грушами, вишнями, колючими будяками. В повітці — корова, коло якої порається завжди мати, а біля неї й Микола. А батько... десь на

„службі“, десь ходить на край світу й розносить „пошту“, а вертається додому часом аж увечері, стомлений, обідає й вечеряє разом і лягає спати, а коли встає — невідомо, бо вранці, коли Микола прокинеться, батька вже нема: десь „пошту“ розносить по світу...

Часом приходять дід—мамин батько—здоровий, кріпкий, як дуб... Дід бавить онука, розповідає йому цікаві історії з життя запорожців, про війни їх із татарами, про свого діда-запорожця... Взагалі можна гадати, що дитячі роки Миколи Семеновича проходили в умовах, що сприяли духовному та фізичному розвитку талановитого хлопця, в умовах теплої любови й сердечного піклування.

Одного разу, — Микола був ще зовсім малий, років 3-4, — мати взяла його з собою до „ворожбита“. І хоч ворожбит мав досить погану славу (знався з „нечистою силою“ і був салдат у відставці), хлопчик його не злякався: поки ворожбит ворожив матері, малий забрався на тапчан, над яким привабливо висів салдатський „тесак“.

Микола надзвичайно зацікавився цією зброєю й не хотів розстатися з тесаком.

Ворожбит, вирвавши нарешті з рук хлопця свого тесака, погладив Миколу по голові і звернувся до нього з таким „пророцтвом“: — Ну, буде з тебе, хлопче, колись великий вояка: багато побеш людей!

І Микола Семенович, розповідаючи тепер про цей випадок, добродушно усміхається:

— Правда, вояки з мене не вийшло, а людей я справді побив стільки, що й Наполеонові не снилося... на картинах.

Часом, у свята, попадав маленький Микола й до Ніжеґа, що, проти Носівки, був зовсім справжнім містом. Там велике вражіння робили на хлопчика салдати місцевого гарнізону, а ще більш — їхні „паради“ в „царські“ свята.

Це було перше знайомство майбутнього баталіста з майбутніми об'єктами своїх картин.

Хлопець почав знайомитися з творами мистецтва по тих репродукціях з картин відомих художників, що містилися по різних ілюстрованих журналах, які приносив батько додому, не встигши за день рознести всю пошту.

З дитячих літ М. С. полюбив і коней. У діда були коні; дід бувало, посадить хлопця верхи, тихенько водить коня, а хлопець

увесь сяє від щастя. Таким чином Микола рано навчився їздити верхи, пас коней, купав їх і водив на ніч, разом з іншими хлопцями ночуючи в полі.

Заходами дядька, що був на Волині вчителем і завідувачем школи, Миколу віддали до тієї ж школи в м. Луцькому. Там хлопець познайомився в шкільній бібліотеці з стародруками польськими та латинськими, з рукописами, всякими рисунками, що представляли військові сцени, типи, шоломи та всяку військову зброю. Ці архівно-археологічні та бібліографічні скарби переховувалися в шкільній бібліотеці тому, що школа містилася в колишньому єзуїтському колегіумі, де потім (до польського повстання 1863 р.) містилася католицька духовна семінарія.

Дитину вразили ці малюнки: її світогляд і знання поширилися. Ніженська „гарніза“ й закуті в залізо лицарі, крилаті польські гусари, улани, турецькі яничари—все це відбивалося на сторінках шкільних зошитів чи як копії з старих ілюстрацій, чи як попури на ті ж теми.

В 1870 р. Самокиша закінчив „городское училище“ і, знову ж таки під впливом дядька, вступив до клясичної гімназії при Ніженському лицей Безбородька, де колись училися Гоголь, Кукольник, Гребінка... Самокиша полюбив малювання ще в школі, а тепер, у гімназії, де викладання рисунку було серйозніше, хлопець так був захопився малюванням, що забував про латинь та грецьку мову, а все потихеньку рисував та малював фарбами то бойовища, то коней, то лицарів. За нехтування іншими лекціями художник наш попадав не раз у карцер, а вдома часто знайомився з батьківським нагаєм. А тут іще розпочалася франко-пруська війна 1870 р., і журнали, особливо „Всемирная Иллюстрація“, уміщали багато рисунків з театру війни.

Всі ті пруські жовніри в своїх пікельгавбах, мальовничі французькі кірасири та драгуни з кінськими хвостами на шоломах нагадували старовинних лицарів, зуави—яничар... І все це було не видумане, а живе, що страждало, героїчно вмирало там десь за пару тисяч верст від Ніжена...

І хлопець ще завзятіше малював свої фантастичні баталії, а також старанно копіював так звані колись „оригінали“ (Жюльєна)—носи, очі, голови, ноги й т. ін.

На такого ретельного учня звернув увагу вчитель малювання і заопікувався був молодим художником, себто ще сильніше наліг на копіювання тих же оригіналів.

Сильне й рішуче вражіння зробила на Самокишу репродукція картини Еме Моро на тему з війни 1870 р. — атака французькими кірасирами під Райхсгофеном німецької кавалерії. Коні, костюми, стихійна динаміка картини остаточно вирішили майбутній напрямок Самокиші в мистецтві.

Крім учителя малювання, звернув увагу на нашого гімназистика ще й аматор мистецтва Борисов, що копіював картину Кореджіо з збірки Безбородька, яка переховувалася в ліцейському музеї-бібліотеці. Копіював цю ж картину і молодий Самокиша, і це остаточно переконало його „меценатів“ (Цибульку та Борисова), що хлопець — людина талановита і йому треба йти до академії мистецтва. І от, закінчивши р. 1878 курс гімназії, юнак заявив батькові, що він хоче вступити до Петербурзької Академії. Тут виникла стара, як саме мистецтво, історія: батько розсердився й розгортав перед сином дві протилежні перспективи: будучину художника, що лише малюватиме ікони та вивіски, буде бідувати, пиячити й т. ін., і будучину „аблаката“, коли б син скінчив юридичний факультет. Ще зовсім недавно були засновані прилюдні суди з „присяжними“, роля й значіння адвоката зросла й набрала якоїсь ореолі народного трибуна, оборонця народніх прав. Такі імена адвокатів, як Спасович, Герард, Андрієвський, Купернік були відомі кожному, хто так-сяк тямив у грамоті.

Разом з тим і матеріяльне становище адвокатів було теж прекрасне. І батько навіть загрожував, що він синові не дасть ані копійки. Це був останній батьків аргумент, яким він хотів налякати юнака, хоч у душі він мабуть і сам дивився на свій аргумент, як на трагічний жест, бо платня поштайльонів була в ті часи не вельми висока — всього 25 крб. з копійками на... рік. І син, мабуть, теж дивився на цей гістєричний викрик батьків, як на безсилий жест, і тому молодий Самокиша вперся і виїхав за допомогою згаданого Борисова до Житомира, куди дядько його був переведений теж на вчительську посаду і де М. С. познайомився з Рудницьким, учнем академії мистецтв.

Дядько та знайомі, що дуже зичливо ставилися до молодого Самокиші, допомогли йому вирядитися до Петербургу, до академії. І от, восени 1878 р. М. С. із сувоями рисунків під пахою та надіями в душі з'явився в столицю й звернувся до свого „Віргілія“ — до Рудницького. Приїзд Самокиші був вельми несподіваний для Віргілія. Рудницький запитав Самокишу:

— Як же ви можете вступити до академії, коли ви ніколи не рисували з натури, а при вступі до академії ви мусите нарисувати гіпсову голову?

Все трапилося так, як і передбачав Рудницький: Самокиша, що тільки копіював, на іспиті в академії досить урочисто „провалився“.

Ця невдача не збентежила нашого художника, — він увесь кипів енергією й на досвіді переконався, що, попрацювавши, здолає таки вступити до бажаної академії. І от М. С., за допомогою того ж Рудницького, що роздобував юнакові різні гіпси, гіпсові голови всяких богів та богинь, — засів за рисування з натури. Пройшло півроку, і М. С. знову в академії. На цей раз іспит він склав блискучо — Самокиша пройшов першим, як кращий рисувальник. Тепер уже все: дитячі враження, рисунки Луцької бібліотеки, малюнки „Всемирной Иллюстрации“, „Райхсгофен“, Еме Моро й докладніше знайомство з такими майстрами, як Детайль, Невіль, Мейсонье, — склалось на те, що симпатіями молодого художника цілком і рішучо заволоділо батальне мистецтво.

І Микола Семенович вступив учнем до класи батального малярства, де за керівника був професор Б. П. Віллевальде.

У Віллевальде учні рисували й малювали натурників — салдатів, коней, а головним чином клодтівських чотирьох коней, що стоять на Анічкіну мосту.

Учні батальної класи відвідували так звані „общие классы“, де вчилися рисувати й малювати голу натуру під керівництвом професорів Чістякова, Шамшина, Лаверецького та Якобія.

Попрацювавши чотири роки й діставши дві срібні медалі (малу й велику), Микола Семенович мав уже право виступити на конкурсі для одержання малої золотої медалі.

Рада академії призначила баталістам темою епізод із війни 1812 р., а саме — „Бій під Малоярославцем“.

Ще працюючи в класах академії, Самокиша на академічних щорічних виставках завжди виділявся серед товаришів своїми роботами і звертав на свої рисунки навіть увагу серйозної критики. Перший батальний ескіз його „Вхід війська до міста“ дав Самокиші срібну медаль, а р. 1883 на конкурсі „Общества поощрения художеств“ йому за картину „Перед ярмарком“, що була намальована під враженням перебування молодого художника на кінському заводі в Пензенській губернії, — було видано першу премію графа Строганова.

Талановитий юнак ставав видатним художником; до його майстерні заходили люди, що любили мистецтво, знавці, критики... Їх вражала невтомна й незвичайна працездатність Миколи Семеновича, кольосальна кількість альбомів, ескізів, рисунків, що переховувалися в теках, від яких вони просто рвалися; чимало його робіт було розвішано на гвіздках по всіх стінах майстерні від стелі до долівки, розкиданих по столах, стільцях, на підлозі...

Один із критиків, вражений цими гекатомбами художньої плодучости Самокиші, висловив був йому своє здивовання.

Художник посміхнувся й відповів:

— Та це тут тільки незначна частина моїх шкіців та студій: багато я подарував товаришам, знайомим, а багато так десь загубилося. І справді Микола Семенович щедрою рукою розсипав свої твори знайомим, приятелям, неначе творчість його не знала меж, утоми, вичерпання...

Підчас виконання картини „Бій під Малоярославцем“ до майстерні Миколи Семеновича заходить у свій час відомий у Петербурзі аматор мистецтва Грюнінг.

Картина була ще тільки нашкіцована вугіллям.

Грюнінг почав розглядати композицію й, повернувшись до художника, несподівано запропонував йому:

— Я купую цю картину.

Самокиша здивовано глянув на такого дивака...

— Я не розумію, що ви саме купуєте. Аджеж картини ще нема, це ж тільки контур.

— Так. Я розумію і все таки купую картину. Скільки хочете? Натурально, молодий художник не знав, що й сказати.

— Ну, як гадаєте, 800 крб. не буде мало?

Самокиша засміявся:

— Я гадаю, що 800 крб. забагато за картину, якої ще нема.

— Гаразд, за таку ціну картина залишається за мною. Ось вам і завдаток.

— Ну, знаєте, добродію, ви програєте. Невідомо ще, яка це буде картина.

— А я думаю, що програєте ви, а не я.

Самокиша стиснув плечима, посміялися й розійшлися.

Поставлена на конкурс картина не тільки була відзначена малою золотою медаллю, а й знайшла покупців, що бажали придбати картину за 1000 крб.

Присутній на виставці Грюнінг, виплачуючи решту умовлено ціни Самокиші, весело сміявся й говорив:

— Я надзвичайно радію, що картина ваша має такий успіх, а крім того мене тішить те, що виграв таки я, а не ви.

Майстерня М. Самокиші

Нагорода малою золотою медаллю давала право художникові ставати на конкурс для одержання великої золотої медалі, з правом подорожі за кордон „для удосконалення“.

І знову рада академії призначила баталістам тему з наполеонівських воєн — епізод із нещасливого для союзників бою під Австерліцем р. 1805 — „Збір після атаки на французів гвардійської кінноти“.

Ті, що бували в майстерні Самокиші в академії підчас малювання цієї картини, розповідають про те сумлінне готування до картини (студіювання епохи, стилю, костюмів, різних аксесуарів), з яким підійшов був М. С. до виконання завдання. Майстерня його була завалена етюдами, рисунками, зброєю, костюмами, касками... Картина була закінчена, але як не бився художник над ранковим небом, коли зійшло сонце, те саме сонце, про яке Пушкін

висловив бажання: „Померкни сонце Аустерлиця!“ —небо не виходило, М. С. засумував. Одного разу зайшов він до відомого пейзажиста професора Клевера.

Ю. Клевер завжди ставився до молодих художників — студентів академії — з надзвичайною уважністю й любов'ю. Помітивши, що його молодий гість у поганому настрої, професор спитав Микола Семеновича, що сталося.

М. С. розказав йому про свою біду.

— Ну, голубе, не турбуйтеся. Хочете так: послуга за послугу? — Себто?

— Я вам промалюю небо, а ви мені намалюйте в одному краєвиді людей.

На цьому погодилися. Клевер зайшов до майстерні М. С. і кількома мазками відразу виправив небо, — воно заграло, за-світилося...

1885 р. картина була виставлена й нагороджена великою золотою медаллю з правом на закордонну подорож на три роки.

Але перед від'їздом за кордон Микола Семенович поїхав на батьківщину до Носівки потішити батька своїми успіхами та попрощатися з ним.

Старий зрадів, побачивши сина. Розговорилися. Батько питає:

— Що ж тепер, Миколо, будеш робити? Чи на службу кудись — учителем малювання, чи ікони будеш малювати?

— Ні, батьку, ні те, ні друге, а їду за кордон на три роки.

— Ти щось, голубе, забрехався. Ну, а хто ж, який дурень дасть тобі грошей на таку подорож?

Коли ж Микола Семенович переконав батька, що він справді їде за кордон, для чого йому видано вже три тисячі карбованців, то батько спалахнув і розсердився.

— Чорт зна що робиться на світі! Я все життя своє тяжко працював на своїй поштарській службі й одержував лише 25 крб. і 75 коп. на рік, а тут — маєш, якийсь паршивий маляр, нікому не-потрібний, одержує на якусь там подорож за кордон 3.000!

Старий навіть сплюнув і ніяк не міг погодитися з таким незрозумілим для нього фактом.

1885 р. Самокиша, разом із відомим українським пейзажистом С. І. Васильківським, що теж дістав велику золоту медаль, вирушили за кордон. Обидва рвалися, головним чином, до Парижу, побачити всі чудеса, всіх знаменитих художників та їхні твори. Самокиші дуже хотілося скоріше дістатися до славетного Де-

тайля, слава якого гриміла по всьому світі, але Детайль заявив молодому художникові, що він тепер ніде не викладає і приватних учнів теж не має.

Йхати до Парижу, щоб попрацювати під керівництвом такого знаменитого баталіста і почути холодну, суху відмову,—здавалося нашому художникові надто жорстоким!

Але хтось із пенсіонерів академії, що перебував у цей час теж у Парижі, порадив збентеженому Самокиші звернутися до президента Петербурзької академії, цебто до великого князя Володимира, й прохати в нього власноручного листа до Детайля з просьбою дозволити Самокиші попрацювати під керівництвом такого славного метра.

Микола Семенович написав про це до академії й академія надіслала йому листа вел. князя до Детайля.

Цей лист приємно вразив Детайля, і він ласкаво згодився взяти Самокишу під свою опіку. В майстерні Едуарда Детайля Микола Семенович студіював мистецтво протягом двох років, малював під доглядом метра етюди, komponував ескізи, картини...

В середині 1886 р. Самокишу викликано до Петербургу, звідти його направили були на Волинь під Рівне, де відбувалися великі військові маневри. По скінченні їх М. С. зараз же знову повертається до Парижу. Але Самокиша не обмежувався лише Парижем, а часто їздив до Італії, Еспанії, де студіював мистецтво великих майстрів доби Ренесансу.

Закінчивши своє пенсіонерство, М. С. повернувся (р. 1887) до Петербургу, і зараз же йому замовили малювати три картини в тифліському „Храмі слави“. Це мав бути воєнно-історичний музей, присвячений історії „упокорення Кавказу“. Разом із Самокишею там працювали проф. Рубо та Ківшенко.

Самокиша намалював для цього музею три великих картини: „Бій під Авліяром р. 1877“, „Баталія при річці Їорі р. 1801“ (з часів Павла I) та „Оборону Наурської станиці“. Всі вони тепер у Тифліському музеї.

Коло того часу повернувся з-за кордону С. Васильківський, і вони разом із Самокишею почали збирати матеріяли для „Украинской Старини“. Цим матеріалом зацікавився відомий видавець А. Ф. Маркс і, замовивши текст проф. Яворницькому, видав цей альбом.

Успіх „Украинской Старини“ навів наших художників на думку видати „Альбом українського орнаменту“. Для цього Самокиша

щороку виїздив до Харкова і разом із Васильківським працювали в етнографічному музеї в Полтаві, використали збірку Скаржинської й заходилися збирати матеріяли з української орнаментики. Разом же вони й розмалювали в Полтаві „земство“. Щоб поновити зв'язки з європейським мистецтвом М. С. не раз виїжджав за кордон, переважно до Парижу. Там він зустрівся з молодого художницею, вдовою померлого тоді відомого мариніста академіка Судковського, і одружився з нею в 1894 р. Ім'я художниці Самокиш-Судковської теж досить відоме в російському мистецтві, хоч її праці відбивають до певної міри вплив її чоловіка — Миколи Самокиші.

Подружжя повернулося з Парижу, і Миколу Семеновича запросило „Общество поощрения искусств“ професором до своєї школи. Ще в р. 1886 видавець А. М. Вольф звернувся до М. С. з проханням дати ілюстрації з життя мисливців до оповідання Сергія Атави (Терпигорева), що друкувалося в журналі „Новь“. Там же з'явилися рисунки Самокиші типів гвардійських жовнірів, артилеристів... На деяких рисунках для „Артиллерии“ (військове видання) є цікаві вказівки й зауваження військових спеців, як наприклад, на рисунку з гарматником, що сидить на ляфеті гармати й курить цигарку, напис: „Не курять“.

А починаючи з 1897р. Микола Семенович переважно працює над ілюстрацією. Працював він для журналів, ілюстрував книжки, малював свої чудові віньетки... Разом із тим, з наказу міністерства двора, він зробив подорож до Індії на яхті „Тамара“. Ця подорож великих князів Олександра та Сергія Михайловичів була видана розкішним томом з ілюстраціями Самокиші. Друге багате й розкішне видання, де брав участь своїми малюнками М. С., — це „Великокняжеская, царская и императорская охота в России“, (три томи). Далі „Коронація Миколи II-го“, (видання міністерства двора), „Приїзд французького президента Фелікса Фора“, „Біло-візька пуща"... Багато ілюстрацій, віньет, кінцівок, фронтиспів М. С. оздобили в свій час чимале число всяких „Історій“ того або іншого полку.

Крім того, всякі парадні, офіційні обіди не обходилися без „меню“, прикрашених рисунками та віньетами Самокиші...

Але Микола Семенович навіть і в ці часи такої напруженої, часто примушеної та термінової роботи все таки не кидав пензля й р. 1898 за картину „Табун на водопой“ одержав від академії мистецтв звання „академіка“, а 1900 р. на всесвітній виставці в

Парижі його картину „На звороті,“ що сильно конкурувала з „Трійкою“ славетного польського художника Хелмонського („Трійка“ — в Берлінській галерії), було відзначено срібною медаллю. З початком Японської війни (1904—05 рр.) такий рухливий, непо-

Китайський божок

сидящий та допитливий чоловік, як Микола Семенович, — а потім, як фахівець-баталіст, що ще не бував на війні, — став просити дозволу поїхати художником - кореспондентом до Манчжурії. Йому дали дозвіл; М. С. поїхав на театр війни, але його зачислили в якусь частину розвідачів і тримали десь „в тылу“. Натурально, що там художник мало чим міг скористатися, бо самої війни не бачив. Пронудившись місяців зо два, М. С. звернувся до главка армії, Куропаткіна, з проською призначити його в якусь фронтову частину. Куропаткін посміхнувся.

— Ми дбаємо про те, щоб вас не зустріла яка небезпека. А на позиціях, друже, стріляють і вбивають!

— Ну, що ж його робити. Війна, як війна, і це власне для мене й цікаве.

— Гаразд. Куди ж вас зачислити?

— Та проситиму зачислити мене в 52-й Ніженський драгунський полк.

Куропаткін погодився, і М. С. прикомандировано до Ніженського полку, з яким і провів він усю кампанію.

Тут він і зазнайомився з війною віч-на-віч. Був під кулями, під японськими „шимозами“, бачив, як убивають люди один одного, бачив і смерть перед власними очима.

— Жорстока штука — війна! — з глибоким переконанням резюмував свої спогади про війну Микола Семенович. — А ще, може, більш жорстокого є в обов'язках військового кореспондента. Ніколи

не забуду таку сцену. Підчас бою під Ляояном іду я стежкою поміж славетним колись „гаоляном“ і раптово на мене виходить із кущів група: ведуть винесеного з бою на смерть пораненого стрільця. На грудях у мене апарат для моментальної фотографії. Натурально, я механічно — клац! І досі не можу забути погляду того напівживого салдата: в нього був і докір, і здивування, і гнів... І справді: тут людина кінчає з життям, конає, а якийсь чужий чоловік, холодний, бездушний, пожадливо клацає апаратом, щоб зафіксувати „цікавий“ сюжет. Я був сам собі гидкий тоді. Висновком цих військових спостережень з'явився „Щоденник художника з війни 1904—05 рр.“ — текст і рисунки самого М. С. Самокиші. „Щоденником“ зацікавилася „експедиция заготовления государственных бумаг“, текст „виправила“ цензура і з друкарні „Експедиції“ вийшла дорогим виданням ціла книга „Война. Из дневника художника“.

Повернувшись з війни, Микола Семенович знов засів за свої ілюстрації. Таким чином були ілюстровані „Холстомер“ Л. Толстого, „Суворов“, „Севастополь 1854 р.“, малював деякі картини і видав альбом у тридцять аркушів офортів, на яких змальовані були побутові сцени: салдати, селяни, коні. Детальний перелік цих офортів Самокиші вміщено в працях Ровінського „Русские граверы и офортисы“.

Теж результатом вражін з Японської війни з'явилася ціла низка картин, серед яких видається своєю силою картина „Ляоян“; крім того Самокиша після війни влаштував цілу виставку картин, етюдів та рисунків на теми з Японської війни.

Покидав Микола Семенович Петербург на весну і подавався на літо або на Україну, або — на запрошення — до того чи іншого коняра або поміщика — аматора коней.

Це було цілком натурально, бо Самокиша здобув уже собі слави незрівняного анімаліста, головним чином, художника коней. Таким чином він намалював був цілий ряд прекрасних кінських портретів, коней-улюбленців гр. Воронцова-Дашкова. У братів Бутовічів для нього була збудована ціла майстерня. В палаці одного з цих братів Самокиша намалював був кольосальну, в цілу стіну, картину-фреску „Воли в мажарі“.

1910 р., після смерті проф. Рубо, рада Академії в Петербурзі, розглянувши кандидатури художників на вільну катедру, обрала М. С. Самокишу професором відділу „батального малярства“. Це було і нормально і справедливо. Самокиша вже працював

двадцять п'ять років виключно як художник-баталіст і анімаліст. За цей час Самокиша намалював цілі галерії батальних картин, розкиданих по військових музеях, Академії мистецтв, по галеріях різних колекціонерів і збірках аматорів мистецтва... Пером, олівцем, аквареллю за цей час були створені тисячі рисунків, нарисів, типів, віньєток, композицій, зарисуваль, таких ори-

Самокиша з учнями

гінальних, повних руху, життя, таких вибагливих і дотепних... Ніхто з художників того часу не знав так близько життя війська, салдата, не бачив так близько війни, і тому натурально, що лише Самокиша міг зайняти таку відповідальну посаду — професора батального відділу.

Із вступом Миколи Семеновича до академії майстерня батального малярства відразу ожила; Самокиша, сам живий, енергійний, любив своє мистецтво, вдунув у відділ „живу душу“. Батальний відділ під керівництвом проф. Рубо ледве жеврів, існував більш офіційно, бо Рубо був завалений різними замовленнями й ставився до своєї педагогічної діяльності байдуже.

Самокиша гаряче взявся за справу. Він зацікавив студентів своїми постановками природи, мало не інсценізуючи цілі сцени, характерні для війни. В майстерні його фігурували як „натура“ живі коні,

живі натурники, одягнені в костюми війська тої чи іншої доби, живі „сиві круторогі українські“ воли, всяка військова зброя, словом, усе було до послуг учнів батальної майстерні. Крім того, уважне, чутливе ставлення до своїх студентів самого керівника майстерні, його сердечне й тепле товариське ставлення до своїх вихованців, дружня підтримка всіх, що зневірявся в своїх силах чи занепадав духом від звичайних студентських злиднів, робили Самокиші славу найпопулярнішого професора. На всяких військових маневрах за Миколою Семеновичем тягнулися хвостом учні батальної майстерні й там у живих студіях вивчали військовий побут. Микола Семенович навіть добився дозволу взяти з собою на війну (р.1915) цілу низку своїх студентів; спочатку працювали вони з професором на польському фронті (Ломжа), а після перебралися на турецький фронт, починаючи з Карсу, далі — у Вірменії та узбережжям Чорного моря — у Хопі, Піроніті аж до Трапезунду. Разом із учнями Самокиша зробив багато зарисовань, етюдів, малюнків, рисунків...

Треба сказати, що взагалі з майстерні М. С. вийшла ціла низка талановитих художників, як напр. К. Трохименко — відомий український художник, П. Жілін, М. Авілов, Р. Френц, П. Котов, Покаржевський і інші.

Всі вони тепер знамі майстри, а останніми часами дали багатько картин на теми з громадянської війни (репродукції в альбомі „Красный Октябрь и годы гражданской войны“ — Ленинград, издание Общины художников).

Року 1918 Самокиша мусів виїхати з Петербургу до Криму, бо дві війни та злидні, що йшли в супроводі з війною, відбилися гострим гостцем і треба було лікувати хорі ноги. Там, у Криму, з того часу й залишився Самокиша і, трохи підлікувавшись, почав малювати сцени вже з громадянської війни, малювати плякати, рисунки для журналів та газет...

У Сімферополі М. С. запросили професором до школи „ИЗО“, крім того давав він і приватні лекції рисунку.

Багато ілюстрацій зробив наш художник до книжок „Красный Октябрь“, для „Красной Панорамы“, для журналу „Український мисливець та рибалка“.

На спеціальні замовлення намалював Самокиша в Криму такі картини: „Перекоп“ та „Тройка“ — для Сімферопольського музею, „Таврида“ і „Голод у Криму“ — для Сімферопольського „Дома крестьянина“.

Крім того, на замовлення Реввійськради СРСР у Москві зробив велику картину „Оборона червоного прапора“ (в залі засідань Реввійськради).

Минулого 1929 року М. С. намалював ще кілька картин на революційні теми, між іншим, експресивну „Радянську артилерію“, повний трагізму „Денний бій“ (дротяна загорожа) і знаменитий „Бій уночі“ (перехід водою під Перекопом). Цю картину М. С. подарував урядові УСРР з нагоди 12-х роковин Жовтневої революції. В останні роки наш шановний художник захопився темами з історії України й підготовляє цілий ряд ескізів до композицій на ці теми.

Українська тематика завжди цікавила Самокишу, що брав активну участь в українській громадській праці. Ще в стінах академії склався українофільський гурток із Мартиновича, Васильківського, Сластьона, Самокиші та ін.; улаштовували у Мартиновича вечірки, де П. Мартинович грав на бандурі, співали пісень, вивчали історію України тощо.

У Петербурзі — це в пізніші часи — М. С. бував постійним гостем „української громади“, на чолі якої стояв „маститий“ сивобородий дід Мордовець.

У своїх мріях Самокиша та Васильківський малювали собі картину, що ось вони розбагатіють і обов'язково організують власне мистецьке видавництво, але виключно українське. Ця ідея, мабуть, виникла в наших художників після того, як Самокиша та Васильківський довго шукали видавця для свого „Українського орнаменту“ і видали його нарешті власним коштом у Празі.

Проектував (у шкіцах) М. С. і меблі в українському стилі; в 1910 р. зробив окладинки до журналу „Українська Хата“, та до альбому „Малюнки Т. Шевченка“ (Вид. Петерб. благод. т-ва), плякат для Полтавського земства з написом українською мовою: „Бережіть своє добро — крийте хати черепицею“.

А в будинку Полтавського земства М. С. зробив більшу частину проєктів орнаменту. Разом же з Васильківським вони розмалювали будинок Бойка — в Харкові.

І в часи голоду, відірваний від рідної України, Самокиша думками все ж на Україні і малює такі картини, як напр. „Запорожці обідають“, „Під Бахчисараєм“ і інші.

В листі до М. М. Лебеда Самокиша пише:

26 „Щодо того, чи не хотів би я працювати на Україні, то одвічу Вам, що хотів би, та й дуже хотів, та як це зробити, коли

матеріальне становище держить мене тут у Криму? — Якби не ця причина, то вже давно б перебрався на рідну Україну.

Давно ми з Сергієм Івановичем Васильківським бажали жити та працювати вмісті у Харкові, на Москалівці, де він мав свою хатину, та смерть його помішала цьому бажанню.

Щоб можна було щось зробити на користь рідного краю, ще за часів царського режиму ми двоє працювали над матеріалом історичним нашої України, отож, як Вам звісно, напечатали ми „Українську Старину“ і „Український Орнамент“.

Розписали стіни будинку Земського дому у Полтаві, зробили чимало проєктів на розписи стін різних будинків, готовили матеріал для другого випуску „Української Архітектури“ та ще дуже багато інших робіт на історичні та археологічні теми.

З того бачите, що з самого скінчення Академії Художеств і до цього часу все наше мистецтво було для України.

Якщо й траплялось робити нам не наше українське, то робилось для грошей, а душа наша була на Україні. 14/II. 1929“.

Коли взяти за дату 1879 р., — рік вступу Миколи Семеновича до академії мистецтв, — за початок його художньої діяльності, то минулого 1929 року якраз закінчилося 50-тиріччя його невтомної роботи на ниві мистецтва.

П'ятдесят років людина невпинно творить річ за річчю високої мистецької вартости то олією, то аквареллю, то олівцем, пастеллю, пером та голкою і зберегла до поважних літ запал, живу уяву, спостережливість та працездатність.

Самокиша нагадує тих славетних художників доби Ренесансу, що при сивій голові заховували молоде серце, молодечу енергію й творчий хист та дарували, маючи 80-90 років, людству шедеври свого пензля.

Розібратися в тому багатющому матеріалі, що залишився нам від попередніх 50 років творчости Миколи Семеновича не тільки трудно, але попросту нема змоги.

Перш за все — це кількість. Сам М. С. скромно й приблизно нарахував число своїх робіт у кількості не менш, як десять тисяч! Подруге, вся безмежна кількість картин, малюнків, рисунків і т. ін. розсипана була по приватних галеріях, збірках колекціонерів та аматорів мистецтва, і де вони тепер — майже невідомо. Наприклад, „Табун на водопої“ придбав був Воронцов-Дашков, картини „В горах Кавказу“ та „Самарканд-базар“ були власністю барона Таубе, „Баска пара“ належала колись А. А.

Гасс... Оригінали ілюстрацій переховувалися в архівах тих видавництв, міністерств та військових установ, коштом яких видавалися були історично-військові видання, такі напр., як „Сторіччя військового міністерства“ тощо.

Та й самі ці видання стали вже бібліографічною рідкістю...

І ось тут для критиків та істориків мистецтва виникає дуже важке завдання: як характеризувати художній образ М. С. Самокиші? Нема, здається, ні одної галузі образотворчого мистецтва, в якій не пробував би своїх сил наш художник: історія, батальне малярство, побутовий жанр... Прекрасний анімаліст, надзвичайно дотепний, вибагливий віньетист, офортист, чудесний рисувальник... Він малював олійними фарбами, аквареллю, гвашшю, темперою, олівцем, пером, сангіною, працював аквафортовою голкою і т. ін. І це на протязі 50 років!

Сама спеціальність баталіста й анімаліста робить становище художника надто залежним: ідейність художника, його власні погляди на розв'язання тої або іншої теми замовники нехтують, накидаючи своє трактування теми, а тому художник, — він художник, — перекладає свою увагу на зовнішній вигляд картини, на техніку.

Ми не раз чули, що Самокишу порівнюють із таким славетним художником, як Детайль. Цілком зрозуміло, що самий жанр, рід малярської спеціальности наводить на таке порівняння.

Але придивившись до творчости того й другого, ми відразу помітимо велику різницю, хоч силою, виразністю таланту вони й однакові і хоч М. С. два роки студював мистецтво в Детайля. Сказати, що батальні твори Детайля глибші, емоціонально сильніші, то це буде досить справедливо, коли ми візьмемо на увагу його французьке походження і ту властиву французам любов до красивого жесту та войовничу рису, яку прищепив їм войовничий геній Наполеонів (треба згадати, що розвій творчости Детайля припав якраз на роки після розгрому Франції р. 1870, цебто на період мрій „про реванш“).

Невіль і Детайль цілком щиро „оспівували“ мужність, завзятість та всякі інші „доблести“ своєї переможеної, але героїчної армії.

Ми ставимось до „пози“, до „жесту“ зовсім по-іншому, ми соромимось театральности, і тому, наприклад, картина М. Самокиші „Збір кінної гвардії під Австерліцем“, що за неї М. С. одержав золоту медаль, — дуже скромна проти творів французів на

такі ж теми: осінній ранок, вогко... До групи командувача, з наказу якого сурмач сурмою скликає кінну гвардію, коло молодого, трохи зляканого, трохи збентеженого юнака, з'їжджаються ще охоплені запалом бою салдати, ще схвильовані коні... Ліворуч артилеристи підпирають колеса гармати, що грузне у вогкій землі... Жах бою показано м'яко: на першому пляні лежить каска французького кірасира за шаленим злим конем, що біжить без верхівця, поранений салдат прихиляється до шиї, теж іще схвильованого свого коня, а ще далі — жовнір без ківера пов'язує поранену голову. Тут нема ані трупів, ні поранених, що викликали б співчуття до своїх страждань; все таке просте, не ефектовне, але разом творить надзвичайно міцно ув'язану композицію з прекрасно розробленими деталями, чудово намальованими кінями. В картині почувається безумовно вплив академії: і умовність композиції, кольорів, знання рисунку, може трохи зайва деталізація.

І, оскільки, наприклад, Детайль, послідовником якого називають Миколу Семеновича, залишився до певної міри академічним, то, навпаки, Самокиша відійшов пізніше від академізму: він одкинув усяку умовність і зберіг лише строгість академічного рисунку, а в розв'язанні теми, композиційно й кольорово, ухилився в бік імпресіонізму, захопившись його динамікою, його світляними та кольоровими досягненнями, і хоч він не став виключно імпресіоністом, але придбав сміливість декоративної плями, силу „ліпки“, красу барв і світла та ще й ту простоту й правдивість композиції, що поставив був своїм завданням імпресіонізм.

Та воно не могло й бути інакше. Монументальність, статичність академічної композиції, що примушувала осатанілого коня кинути вгору, додержуючися „доброго тону“, для такого темпераментного, вражливого художника, як М.С., була певним тягарем, путами, що в'язали свободу його експресивних намірів.

Ось перед нами „Радянська артилерія мчить на позиції“. Все змішалось в один стихійний порив: коні, люди, колеса, посторонки, ноги, земля, небо... Це — буря, це — шал. Тут відчуваєш усю потребу цього божевілля: може хвилину пізніш — і загинуть сотні, а то й тисячі людей.

Або акварель — „Бій запорожців із драгунами бригадира Кампеля під Царичанкою (Кобеляцького. пов.).

Знову рух, динаміка: коні, люди, шаблі, курява...

Так і на картині „Перекоп“ — вихор шалу, бо прорив треба закріпити за собою героїчним божевільям...

Війна захоплює Самокишу власне своєю динамікою, мальовничістю поз, декоративною плямою, а не героїчністю, не тою або іншою ідеєю. Він дивиться на війну, як художник, — з її зовнішнього боку, з боку її стихійности. І тому він не хоче відволікати глядача від свого головного завдання. Його навіть не цікавить героїчність, гідна наслідування, ні якісь патріотичні почуття. Для самого М.С., що бачив на війні смерть перед очима, що бачив усю жорстокість, увесь жах її — війна завжди — явище негативне, ненормальне й нелюдське. Але „безумство храбрых“ носить у собі дику красу. Буря, що несе в своїх хмарах смертельний меч блискавки, грім, дощ, град, що загрожує пожежами, смертю, руїною — теж прекрасна.

І Самокиша захоплюється красою шалу, напруженістю поз, несподівано-примхливими формами... І ніхто так чудово, так сильно, так живо не передає шаленої динаміки бою, захвату, як Самокиша. Ось із його ранніх творів — „З хортами на вовка“. На тлі простенького, рівнинного краєвиду, в сірий осінній день хорти заповлювали вовка; над ними, почувши близько вовка, став дибки кінь із верхівцем. Вся група повна руху, завзяття, але це лише початок тої динаміки, що дав Самокиша далеко пізніше в своїх „Трійках“, „Переслідуваних“, „Атаках“... Гляньте на ту скажену „Трійку“, що, охоплена запалом змагання, мчить санки по снігу, і являє собою дику стихійну красу.

Взагалі таких знавців коня, як М. Самокиша, небагато знайдеться в європейському малярстві. Чимало художників малюють зовсім добре коней, але дорівняти Самокиші можуть лише кілька прізвищ: Юліюш Коссак, Брандт, Сверчков, Мейсоньє, Хелмонський, Роза Бонер, Матейко... Самокиша вивчив коня, вивчив анатомічно, психологічно, і тому він може його малювати в таких позах, таких рекурсах, як ніхто інший. Він почав вивчати коня по клодтівській композиції, після поглибив вивчання студіями з натури, моментальною фотографією і навіть... кіном.

І без коня у Самокиші навіть нема композицій.

На що вже мирний характер носить картина „Запорожці обідають“ — біля селянської хати, під деревами, в тремтячій зміні мережива тіней та соняшних плям господина частує своїх війовничих гостей. І тут же праворуч — два коні... Але придивіться, як намальовані вони: хіба це той же „мазок“, той розмах, як на-

приклад у „Виїзді радянської артилерії“? А який поважний, гідний самого себе кінь, що несе Богдана у „В'їзді до Києва“— ввесь чутливий, нашорошений, наче розуміє, „кого“ він несе, й пишається цим.

Одна з дуже рідких композицій Миколи Семеновича, що обійшлася без коня, — це „Ляоян“ з часів Японської війни. Але тут є історична правда: в цю війну кіннота грала дуже незначну роль, а діяли виключно піхота та артилерія. І хоч „без коня“, а картина робить на глядача моторошне вражіння: якоюсь сумною пустелею віє від цього непривітного, тоскного краєвиду, над яким стирчить „сопка“, оповита вибухами диму з гарматних набоїв... До окопу російського війська вдираються японці. В роботу пішли багнети, кріси; люди сатаніють, звіріють, а згори, з боків ще біжать і оточують жменьку оборонців окопу.

Знову рух, шалена мішанина людей, поз, зброї, кольорових плям... Сумно й тоскно стає від цього безнадійного, жорстокого явища. Ні, — Детайль не наслідився б передати так просто, так епічно такий сумний епізод. Він обов'язково склав би поему на честь „божевілля хоробрих“, що вмирають за батьківщину з гордовитим, „благородним“ жестом трохи театральних героїв.

Так само повна руху, запалу, чудова картина Самокиші в Тифліському музеї „Оборона Наурської станиці“.

Темою для цієї картини послужив епізод, коли черкеси, довідавшись, що всі козаки станиці вибралися в похід, а залишилися самі жінки, зробили несподіваний напад, але козачки відбили цей напад. Це теж прекрасна, динамічна картина, але теж така проста, така правдива, і що б зробив із цього сюжету француз! Скільки тут матеріалу для „поз“, для ефектного жесту.

Зовсім іншого характеру картина Самокиші „Голод у Криму“. Вона охоплює вас сумом, безнадійністю...

Голод, кістлявий голод вигнав цілу сім'ю татарську з рідного селища кудись у широкий світ шукати хліба. Дві жалюгідні, худорляві коняки тягнули довго по горах важку непокладну „гарбу“ разом з усіма надіями чималої татарської родини. І... сталася трагедія: серед пустої вулиці безлюдного аулу біла шкапина звалилася від голоду, знесилля й простягла ноги. Старий, сивобородий „патріарх“-дід стоїть біля гарби з виразом такої фатальної та скорботної покори...

Діти та внуки позлазили з воза й посідали тут просто на вулиці, коло негостинної пустки. Там, коло матері з немовлятком на

колінах, зібралися голодні діти; нижче лежить друга жінка з обличчям перекривленим мукою.

На першому пляні теж жіноча постать; знесилена голодом лежить на землі і від муки запускає пазурі в землю... Далі, на східцях, сидить немолодий татарин (мабуть син патріархів), схилив голову

Натюр-морт

й мовчки чекає смерти,— він навіть не дивиться на страждання рідних людей, бо що ж він допоможе.

Але силою експресії найстрашніша постать отого хлопця, що сидить між білою конякою та жінкою першого пляну: він не стогне, не скаржиться, він стиснув зуби й уста, щоб ні один лемент не видерся з його грудей... Лише його великі очі з таким докором комусь чи чомусь вдивлюються в далечінь, звідки має прийти тільки... смерть.

Страшна картина! І вона доводить, що талант М. С. може зворушити нерви найспокійнішої людини.

У Самокиші був колись намальований „Натюр-морт“ баталіста, що справляв жартівливо-трагічне вражіння.

На стільці—череп, а на ньому ківер із шнурами, звисає китиця, за черепом—палітра й пензлі, на підлозі—тека художника.

Жарт трохи Гойівський!

А щодо тої безмежної кількості рисунків, віньєток, що як перлинами розсипав Самокиша по журналах, фоліантах розкішних видань, прикрашав ними адреси, окладинки, фронтисписи і т. ін.,—то мало знайдеться художників з такою багатою фантазією, з таким смаком, такої прекрасної вибагливості.

В цьому жанрі він майже єдиний; при чому він подає ці художні дрібниці як віртуоз, із чисто французькою легкістю, з витонченим смаком, невичерпаною різноманітністю задуму, складністю орнаментики. То військові, то побутові сцени, живі начерки мисливських сцен, типи: салдати, селяни, робітники й улюблені коні...

Акварелі М. С. Самокиші завжди соковиті, яскраві, живі, завжди пророблені міцно й легко, а щодо рисунків пером, то таких майстрів пера ми дуже мало зустрінемо навіть у Західній Європі. До нашої монографії додається власне такий рисунок пером, розкольорований злегка аквареллю, — це запорозький пікет на

КОННИЦА

ЧАСТЬ ПЯТА
ТЕОРИЯ
ВЕРХОВОЙ
ЕЗДЫ

СОСТАВИТЕЛЬ Л. В. ДЕ-ВИТТЪ

„могили“, в степу. Мабуть десь запримічено ворога й нечисленна сторожа заворушилася: запалила чатовий вогонь і поспішає до своїх...

Маленька річ, але з яким смаком, як віртуозно виконана пером. Яка впевненість руки, як легко й дотепно „ілюмінована“ фарбою ця маленька артистична іграшка!

Ми бачили, що діяльність Миколи Семеновича почалась там десь далеко.

У далечині минулого творчість Миколи Семеновича залишила нам багату спадщину, при чому ця творчість лежить не тільки в „батальному“ жанрі, бо вона чіпала багато інших тем і залишила нам силу різномірних типів, сцен і т. ін., через що всі ті твори з'являються для нас дуже цінним матеріалом історичним, „документами епохи“, подруге—перед нами у всю височінь стає постать Самокиші, як талановитого й видатного майстра маляр-

ського мистецтва, як „живописця“, як прекрасного рисувальника й вишуканого ілюстратора. Самокиша має своє обличчя, власну художню фізіономію, далеку від наслідування когонебудь. Він може сказати: все, що я робив, — моє власне; так я мислю формами та

кольорами, так відчував я життя й ширю його передав!

Талант Самокиші у свій час викликав був цілу полеміку: критика передвижницького табору вимагала від нього творів на зразок Верещагіна; другі докоряли йому наслідуванням Детайля та Невіля (про різницю я вже говорив раніш), інші дорікали Самокиші, що він повторюється в своїх картинах і т. д.

Взагалі на рідкість скромний і делікатний Микола Семенович цурався здебільшого боротьби і тому рідко виставлявся на виставках, але його майстерню добре знали ті, що любили й знали на мистецтві. Більшість творів Самокиші попадала в колекції та галерії аматорів мистецтва поза виставками, так би мовити, закупалася „на пні“.

Двадцять п'ять років тому один із критиків творчости Самокиші (В. Русаков) висловився, що „цього художника недооцінено, бо якби Самокиша був французьким художником, то ім'я його, напевно, було б всесвітнім“.

Я теж прилучаюся до цієї думки.

Пройшло п'ятдесят років... Багато ровесників Миколи Семеновича поглинула невблаганна Лета, полеміка давно вже вщухла, і перед нами талант Самокиші став у всю його величність.

А тепер ми ще бачимо, як художньо й сильно талант Миколи Семеновича відбив моменти революційної боротьби: „Перекоп“, „Радянська артилерія“, „Денний бій“, „Оборона Червоного прапора“ і т. ін. А та прекрасна картина, що я її вже розглянув, — „Голод у Криму“ чудово підкреслює той могутній дух революції, що не зважаючи на весь жах, який приходилося пережити нам у ті страшні часи, цей животворчий дух революції створив радянську владу, радянську культуру й нове пролетарське мистецтво.

Довге перебування Самокиші в Криму добре вплинуло на його здоров'я: тепер Микола Семенович має намір остаточно оселитися в нашому Харкові.

Зараз він збирає матеріяли з історії України та робить ескізи для майбутніх історичних композицій.

Його головна думка тепер, що українське мистецтво дуже мало виявило себе в царині так званого „історичного малярства“. Деякі спроби в цьому жанрі були чисто спорадичними і досить невдалими („В'їзд Б. Хмельницького до Києва“ — Івасюка), а тому, на думку Самокиші, цю прогалину треба заповнити. „І оскільки це буде в моїх силах, — говорить М. С., — я постараюся це виконати“. Дійсно, зараз М. С. захопився темою бою під „Жовтими водами“, яку хоче намалювати на грандіозному полотні. Ескіз до цієї картини, барвистий і повний динаміки, вже готовий. Друга картина, над якою тепер працює М. Самокиша, це „Месник Богун“: ватага польської шляхти наскочила на українське село, на грабіжників-шляхтичів раптом нападає Богун із козаками. На картині виображено втечу шляхти — на першім пляні втікає ватажок шляхти, позаду летить Богун, що має зарубати пана, на дальшому пляні — бійка між козаками й шляхтою, горить млин тощо. Крім того він працює над ілюстраціями до творів наших письменників (до книжок: „Маруся“ — Марка Вовчка, видало в-во „Рух“, „Анна Русинка“ — Ординця-Костровицького, також видання „Руху“, „Микола Джеря“ — Нечуя-Левицького, „Захар Беркут“ — Ів. Франка і ін.). Виготовив також декілька обкладинок до видань „Руху“ і „Книгоспілки“ („Козак і воївода“ та „Слово й діло“ — Горбаня, „Шоломи в сонці“ — Гриневичевої, „Маруся“ — Марка Вовчка, „Напад на млин“ — Золя, „Анна Русинка“ — Ордин-

ця-Костровицького,— все видання „Руху“). Художні кола Харкова з нетерпінням чекають на переїзд Миколи Семеновича до Харкова. Видатний талант має в собі завжди притягальну силу, і тому гадаємо, що твори Самокиші ще довго будуть оживляти наші художні виставки.

М. Бурачек

N I C O L A S S A M O K I C H E

Nicolas Samokiche—peintre du genre historique en Ukraine, son illustrateur brillant, célèbre animaliste et batailliste ukrainien et russe travaille durant 50 ans et nous a donné près de mille croquis et tableaux, ne perdant toujours pas son énergie et sa technique malgré son âge avancé.

Samokiche naquit en 1860 dans un village appelé Nossivka au gouvernement de Tchernigoff, dans la famille d'un paysan-facteur qui ne gagnait que 25 roubles 75 copecks, par an et ne pouvait donner aucune instruction à son fils révélant des capacités pour le dessin. Mais l'oncle du garçon aida le futur peintre et grâce à cet oncle Samokiche fut admis d'abord à l'école primaire, ensuite dans un collège classique qui existait à côté du Lycée de Bezborodko. Déjà en faisant ses études primaires à l'école municipale Samokiche copiait avec zèle les images qu'il trouvait dans des anciens documents ou livres latins et polonais et qui représentaient des scènes de guerre, des types, des casques et toutes sortes d'armes. Quant aux chevaux Samokiche commença à en faire étant encore petit garçon du village.

Lors de ses études au collège Samokiche prêta de l'intérêt au journal illustré „Illustration universelle“, qui illustrait souvent les épisodes de la guerre franco-prusse. Les reproductions des tableaux d'E. Moreau concernant la guerre de 1870, comme par exemple la charge de Reichshoffen, décidèrent le sort du futur batailliste. Les études du collège terminées, Samokiche âgé de 18 ans part sans argent à Pétersbourg n'ayant que ses croquis avec lui et pénétré de désir d'être admis comme élève à l'Académie des Beaux Arts. Il fut obligé de passer un an dans des études préparatoires (à copier la nature) et ce n'est qu'en 1879 qu'il fut reçu à l'Académie en titre d'étudiant de l'atelier des bataillistes dirigé par le professeur Villevalde. Aux expositions annuelles de l'Académie il se distinguait par ses oeuvres parmi ses camarades et les critiques sérieux en parlaient avec éloge. La première esquisse batailliste de Samokiche fut récompensée d'une médaille d'argent („Entrée des troupes dans une ville“), pour son second tableau „Avant la foire“ il eut au concours de la „Société du concours à l'art“ le prix du comte Stroganoff. Ayant passé 4 ans à l'Académie et ayant reçu deux médailles d'ar-

gent Samokiche fut admis à se présenter au concours de la médaille d'or. On lui donna la tâche de faire un tableau qui dépeindrait une épisode de la guerre de 1812 „La bataille du Maloyaroslavetz“. La tableau de 1885 „La garde de la cavallerie après une charge“ lui procura la médaille d'or et le voyage à l'étranger. Samokiche partit avec son collègue d'Académie Serge Vassilkovsky, paysagiste très connu en Ukraine, pour Paris où il voulait continuer ses études notamment chez le célèbre Edouard Détaillé; mais Détaillé répondit au jeune peintre qu'il n'était plus professeur et qu'il ne donnait plus de leçons. Grâce aux démarches spéciales faites par l'Académie de Saint Pétersbourg Edouard Détaillé consentit à guider le jeune artiste. Samokiche étudia pendant deux ans l'art de peindre dans l'atelier et Détaillé y était son professeur. En 1887 Samokiche revint à Saint-Pétersbourg où il fit sur commande trois tableaux pour le „Temple de gloire“ à Tiflis. C'étaient: 1) „Bataille de la rivière Jori en 1801“, „Bataille d'Armavir de l'an 1877“ et sa célèbre „Défense de la stanitsa Naourska“.

En outre c'est alors que Samokiche commence à collectionner des matériaux pour un album de costumes cosaques en même temps que son collègue Vassilkovsky. Ses dessins à la marge dans l'album des „Antiquités ukrainiennes“ lui procurèrent une grande renommée et depuis on lui attacha le nom du chantre de l'histoire cosaque d'Ukraine. Par suite de ces succès Samokiche commence à rassembler des matériaux pour l'histoire des ornements en Ukraine, s'empare d'une idée de renaissance du style national ukrainien dans l'architecture et fait des fresques avec son collègue Vassilkovsky dans la maison du Siemstvo de Poltava, édiflée dans ce style d'après le plan de l'architecte B. Kritchevsky.

En 1886 Samokiche débute comme illustrateur et depuis s'occupe d'illustrations; il en fait dans des livres et dans les journaux et crée une masse de vignettes très intéressantes.

Lors de son travail dans le domaine de l'illustration il ne quitte pas son pinceau de peintre. En 1898 il est reçu académicien pour son tableau „Les chevaux à l'abreuvoir“. En 1900 à l'exposition Universelle de Paris son tableau „Le retour“ a non moins de succès que la célèbre „Troïka“ du peintre polonais très connu — Khelmonsky. Au commencement de la guerre contre le Japon (1904-1905) M. Samokiche se rend au front en titre de peintre-correspondant. La guerre fournit beaucoup d'impressions et de matériaux très précieux à Samokiche, qui nota tout ceci dans son livre richement édité et intitulé „Album de guerre. Journal d'un peintre“. Maints tableaux de Samokiche surtout son „La-o-yane“ qui eut un grand succès furent justement le résultat de cette guerre.

Après la guerre Samokiche se fit connaître par sa manière de rendre les animaux, surtout les chevaux. Jusqu'à l'an 1910, lorsqu'il fut professeur à l'Académie de Saint Pétersbourg pour y enseigner le genre militaire, Samokiche parvint à donner en même temps toute une série d'admirables portraits de chevaux. Il devint connaisseur

très renommé de ce genre de peinture. Devenu professeur d'Académie Samokiche réorganise la section de la peinture militaire et l'anime beaucoup en reproduisant dans son atelier des épisodes de guerre. Samokiche assistait toujours avec ses élèves aux grandes manœuvres de guerre et lors de la guerre de 1914 il parvint à obtenir la permission de se rendre au front avec ses étudiants. Pendant cette guerre — là Samokiche travaillait tantôt au front polonais tantôt au front turque et avait fait avec ses élèves beaucoup de croquis, d'études etc. Du nombre des élèves de Samokiche sont à noter plusieurs peintres très connus actuellement, tels que: Trofimenko, Giline, Avilof, Frantz, Kottof et Pokarjévsky.

A partir de 1918 Samokiche s'installe en Crimée en y travaillant dans son atelier et à l'école des Beaux Arts (d'ISO) à Simféropole. Il fait des illustrations pour les éditions ukrainiennes et russes, crée des tableaux. Son immense tableau „Les défenseurs de l'étendard rouge“ se trouve maintenant dans la salle des réunions du „Conseil ou Soviet de guerre“ à Moscou; à Simféropole nous trouvons son tableau renommé „Pérékope“ et „La troïka“; dans la Maison du paysan de Simféropole son tableau tragique „Famine en Crimée“. De ses nouvelles oeuvres bataillistes il faut citer: „Artillerie soviétique“, „Bataille de jour“, „Bataille de nuit“ (traversée du Pérékope) „La lutte du cosaque contre le Tatar“, „Les tatars se sont emparés d'une jeune ukrainienne qui se baignait“. Durant ces dernières années Samokiche travaille à collectionner des matériaux concernant l'histoire Ukrainienne. Il a fait la „Bataille de Tzaritchanka“, „Entrée pompeuse de Bogdan Kmielnitzki à Kieff en 1648“, „Les cosaques dans un steppe.“ Actuellement il termine son tableau de l'époque de Bogdan Kmielnitzky „Les eaux Jaunes“ et „Bogoune le Vengeur“.

Le peintre prouve jusqu'à nos jours qu'il est encore plein d'énergie et que ses créations atteignent de plus en plus la perfection.

Samokiche n'est pas connu dans le monde entier comme son professeur Edouard Détaillé; même en Russie sa renommée est beaucoup moins grande que celle de son contemporain le batailliste Veréchtchaguine. Deux causes en sont fautives. Tout d'abord Samokiche, peintre d'école française, enclin à l'impressionnisme n'a jamais pu prendre part au mouvement naturaliste des „pérédvjniks“ russes; secondement c'est qu'il avait affaire à un matériel peu proche aux masses populaires. L'armée misérable du tzar misérable Nicolas II lui servait de ce matériel. Aux yeux des masses de l'empire déchu de Nicolas II cette armée n'était belle que quand elle se mit à abolir le pouvoir du tzar. Pour pouvoir acquérir une grande popularité avec un matériel pareil le peintre devrait se rendre révolutionnaire. M. Samokiche n'avait jamais été révolutionnaire, c'est pourquoi il n'a pas réussi à nous montrer cette armée sous le même aspect qu'elle avait aux yeux des masses. Mais Samokiche, chanteur de l'antiquité ukrainienne, romantique ukrainien, ne pouvait également se faire patriote russe; il ne voua pas son

talent au patriotisme frénétique et nationaliste russe et ne put s'humilier à lui servir. Calmement et avec du sang froid approchait—il des impressions que lui fournissait l'armée de Nicolas II pour noter à jamais tout ce dont il était témoin. C'est de là que nous vient cette forme chez le peintre qui emporte sur le sujet, le dessin des détails, son travail consciencieux sur des thèmes étrangers au peintre et qui ne l'émotionnent aucunement.

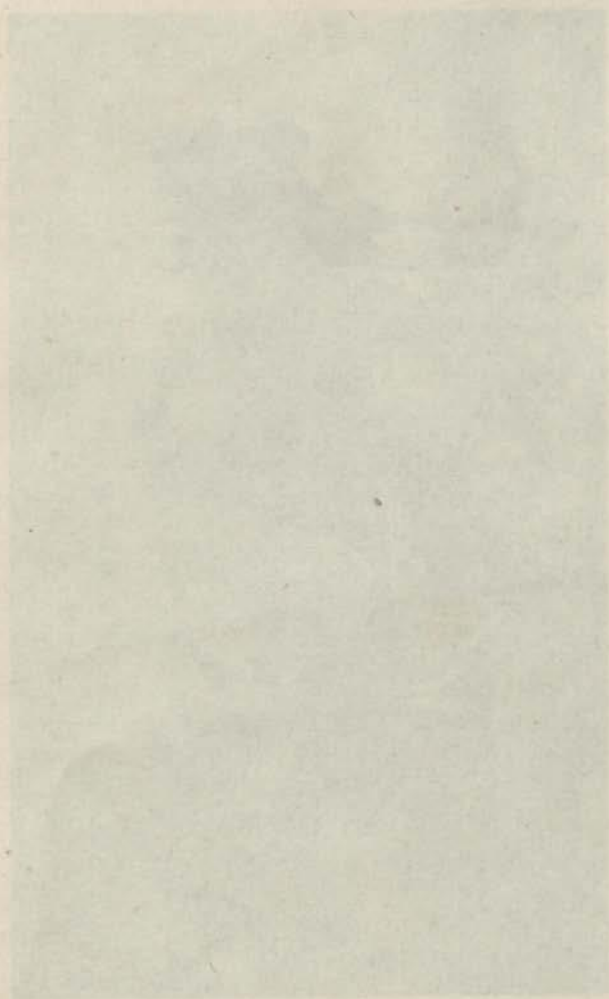
Quant à ses oeuvres sur des thèmes ukrainiens et aux scènes prises de la guerre civile, on peut dire qu'elles ont un tout autre caractère. Dans ces oeuvres pleines d'entrain et d'extase révolutionnaires se révèle pour ainsi dire une autre nature, un peintre de nature large et de sentiments profonds. Cela nous donne lieu de penser que Samokiche pourra terminer avec succès la série des tableaux tirés de l'histoire ukrainienne et nous donne la certitude que ces oeuvres seront dignes d'être comptés pour les meilleures et pour ayant atteint le plus haut point de perfection dans tout ce qu'a fait durant 50 ans ce chanfre éminent de l'antiquité ukrainienne.

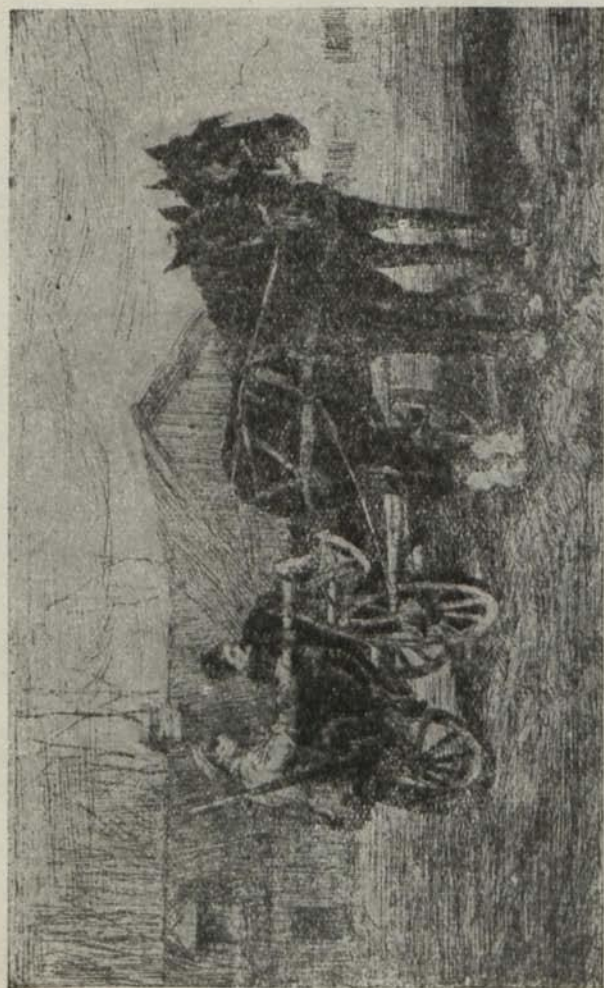
K. B.

Л І Т Е Р А Т У Р А

- Брокгауз - Ефрон, „Энциклопедический Словарь“, т. 56, Петербург.
 Изд-ство Гранат, „Энциклопедический Словарь“, т. 37, Ленинград.
 Ф. Булгаков, „Наши Художники“, т. II, Петербург.
 П. Гнедич, „История искусств“, т. III, Петербург.
 В. Никольский, „История русского искусства“, т. II, С.-Петербург.
 Д. Ровинский, „Подробный словарь русских граверов“, Петербург.
 Г.н. Хоткевич, Рецензія на альбом „Из украинской старины“, „Літ.-Наук. Вісник“
 1903 р., Львів.
 В. Русаков, „Художник-баталист Н. Самокиш“, журн. „Новый Мир“, ч. 1, 1904,
 Петербург.
 Н. Самокиш, „Дневник художника“ (Япанська війна 1904-1905 р.), Петербург.
 * * * „Письмо проф. Н. Самокиша“, журн. „Красная Панорама“ ч. 14, 1927, Ленинград.
 С. Книжицын, „Мирный баталист и кровавая война“, „Вестник литературы“, изд.
 М. Вольф, № 5, 1908, С.-Петербург.
 О. Ніколаєв, „Життя й творчість худ. С. Васильківського“, Харків, 1927.
 Ст. Бразуль, „Півстоліття за палітрою“, журн. „Всесвіт“ ч. 25, 1929, Харків.
 С. Б., „Академік М. Самокиша“, журн. „Знання“ ч. 13, 1929, Харків.
 С. Б., „Художник-баталист“, „Робітничий журнал“ ч. 8, 1929, Харків.
 Н. Рутковський, „М. Самокиша“, журн. „Нові Шляхи“ ч. 3, 1929, Львів.
 „Художник- баталист“, журн. „Світ“ ч. 8-9, 1929, Львів.

Р Е П Р О Д У К Ц І Ї

На полювання. (Офорт 1883 р.).

Поворот кавалергардів після атаки під Аустерліцом 1809. (Академ. робота 1885 р.).

Козаки на чатах. (Акварели і перо, 1912 р.).

Беруть вовка. (1892 р.).

Козачки захищають станцію Наурську. (1894 р.).

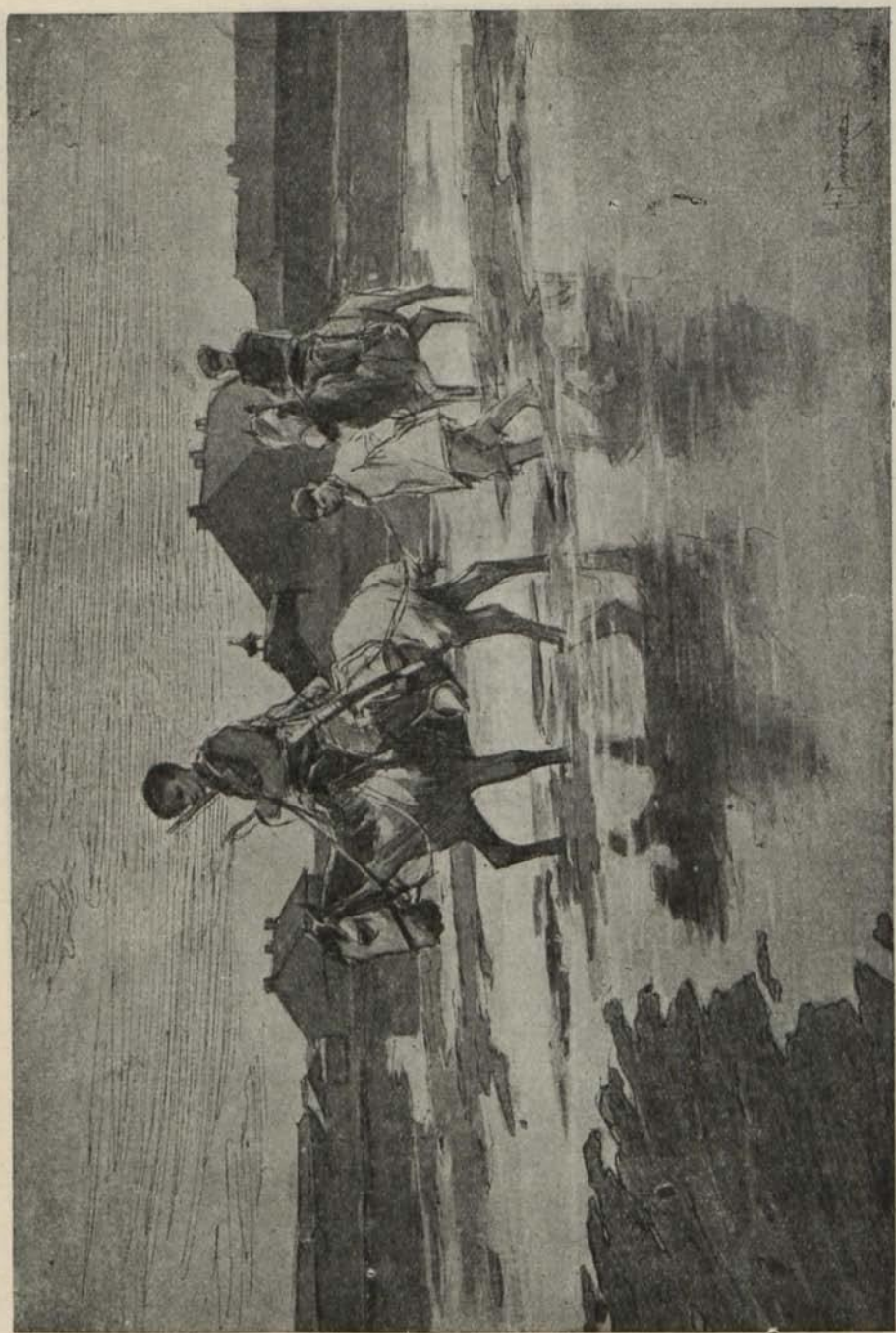
Бій на річці Іорі, Кавказ, 1801 р. (1894 р.).

Путилівська сопка. Япанська війна 1904 р. (1905 р.).

Економія. (Олія, 1920 р.).

Останній шлях яланського розвідника. (1904 р.).

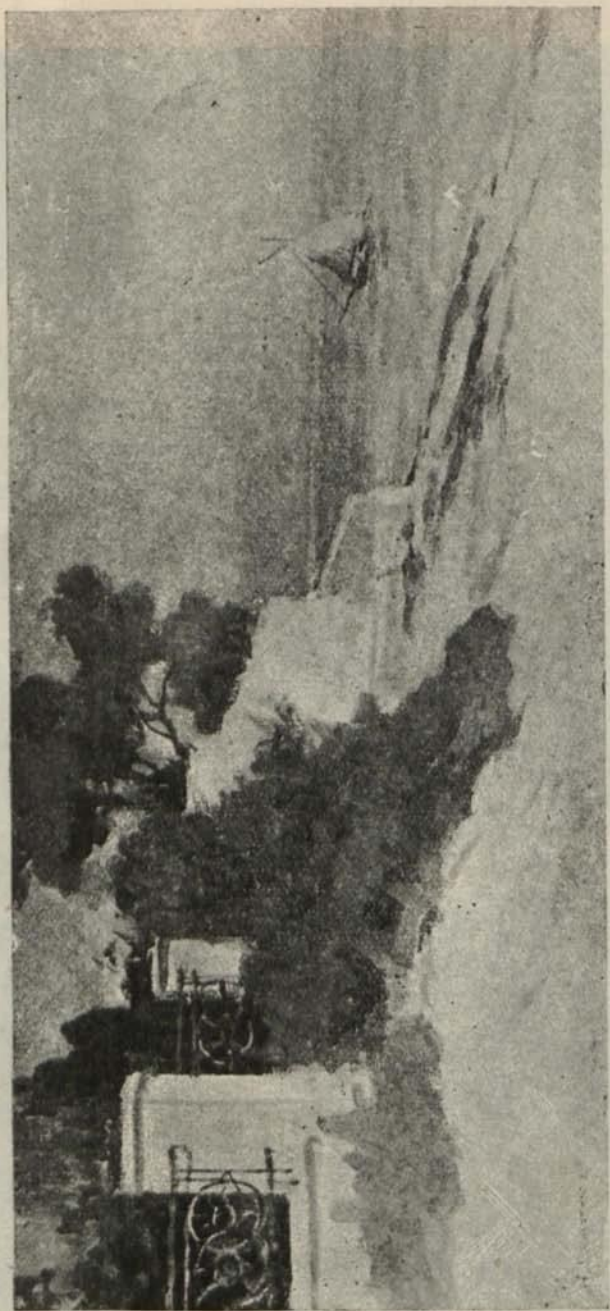
Окопи під Шіквантуном. (1904 р.).

Двір. (Євпаторія, 1917 р.).

Біля воріт. (Олія, 1922 р.).

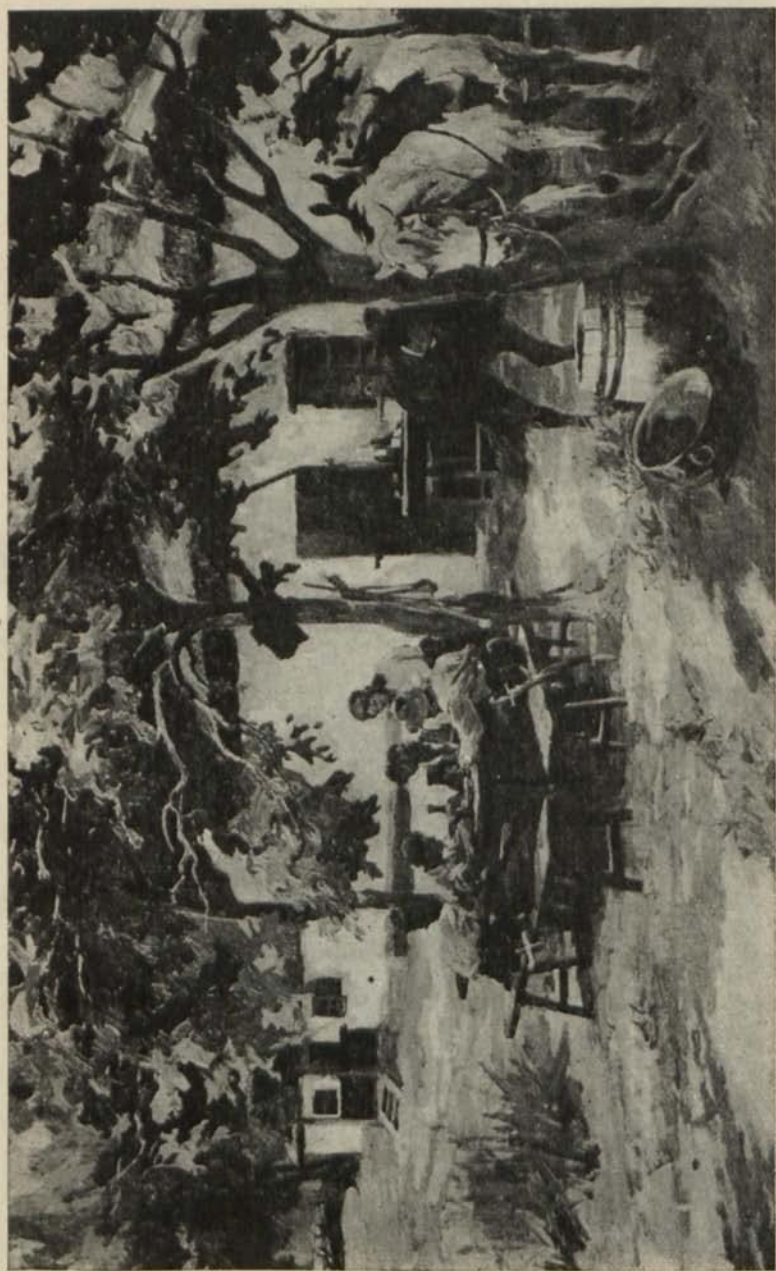
5. Самокиші.

На березі моря. (Єнакторія, 1917 р.).

Єнакторія, 1917 р.

Старий кінь. (Євпаторія, 1917 р.).

Запоріжці обідають. (Єваторія, 1917 р.).

Напад на обоз врагів. (Акварель, 1925 р.).

Гадяньська кавалерія під Перекопом, (1923 р.).

Бій під Царичанкою 1709 р. (1929 р).

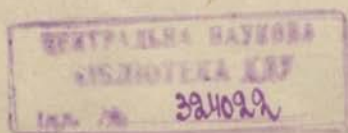
В'їзд Богдана Хмельницького в Київ 1648 р. (1929 р.).

Ескіз до картини „Жовті Води“. Козацька Революція 1648 р. (1930 р.).

Судебная экспертиза, 1984, № 1, с. 10-11.

1111

4389

